

AQLIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN BOLALARDA SEZGI VA IDROK JARAYONLARINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Qurbonova Fazilatxon Gulomqodirovna

*Asaka tuman 55 -umumta'lim
maktabi amaliyotchi psixologi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada aqliy rivojlanishi sustlashgan bolalarda sezgi va idrok jarayonlarining psixologik xususiyatlari tahlil qilingan. Ushbu toifadagi bolalarda bilish jarayonlarining shakllanishi sekinroq kechishi, axborotni qabul qilish va qayta ishlashda o'ziga xos qiyinchiliklar kuzatilishi yoritilgan. Maqolada sezgi va idrokning rivojlanish darajasi, ularning o'quv faoliyatiga ta'siri hamda pedagogik-psixologik qo'llab-quvvatlash yo'llari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: aqliy rivojlanish, sezgi, idrok, kognitiv jarayonlar, psixologik xususiyatlar, o'quvchilar, bilish jarayoni, korreksion ta'lim, psixologik yordam, rivojlanish kechikishi.

KIRISH

Aqliy rivojlanishi sustlashgan bolalar — bu bilish jarayonlari, fikrlash, xotira va idrok etish sur'ati tengdoshlariga nisbatan sekinroq rivojlanadigan bolalar toifasidir. Bunday bolalarda sezgi va idrok jarayonlari ham o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular ta'lim jarayonida alohida yondashuvni talab etadi. Sezgi jarayoni tashqi olamdagi predmet va hodisalarni sezgi organlari orqali bevosita qabul qilishni anglatadi. Aqliy rivojlanishi sust bolalarda sezgi jarayonlari ko'pincha yetarli darajada aniq va barqaror emas. Ular rang, shakl, tovush yoki fazoviy farqlarni ajratishda qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Bu esa o'quv materialini qabul qilish jarayonini sekinlashtiradi.

Idrok esa sezgi orqali olingan ma'lumotlarni yaxlit obraz sifatida anglash jarayonidir. Bunday bolalarda idrokning shakllanishi sust kechadi, ular predmetlarni tahlil qilish va umumlashtirishda qiyinchilik sezadilar. Masalan, murakkab rasm yoki vazifalarni tushinishda detallarni to'liq idrok eta olmaslik holatlari kuzatiladi. Shuningdek, idrokning barqarorligi va tanlab olish qobiliyati ham past bo'lishi mumkin. O'quvchilar muhim va ikkinchi darajali belgilarni ajratishda qiynaladilar, bu esa o'quv materialini o'zlashtirishga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bunday bolalarda idrok jarayonini rivojlantirishda ko'rgazmali vositalar, taktil materiallar va amaliy mashg'ulotlar muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi tomonidan beriladigan aniq, qisqa va tushunarli ko'rsatmalar idrokning samaradorligini oshiradi. Psixologik jihatdan bunday bolalarda diqqatning beqarorligi ham sezgi va idrok jarayonlariga ta'sir qiladi. Diqqatning tez chalg'ishi axborotni to'liq qabul

qilishga to'sqinlik qiladi. Shu sababli ta'lim jarayonida muntazam takrorlash va vizual qo'llab-quvvatlash muhimdir. Korreksion-pedagogik yondashuvda individual ishlar, maxsus mashqlar va psixologik treninglar sezgi va idrokni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ijobiy emotsional muhit yaratish bolalarning bilish jarayonlarini faollashtiradi.

Aqli zaif bolalar vizual idrokini o'zgaruvchan sharoitlarga moslashtira olmaydilar. Agar ob'ektlarning tasvirlari makonda qat'iy yo'naltirilgan bo'lsa, ya'ni aniq belgilangan yuqori va pastki chegaralari bilan, 90 daraja yoki 180 daraja teskari shaklda bolaga taqdim etiladi, keyin ular bu holatni normal hodisa sifatida qabul qilishadi. Bu faktlar aqli zaif bolalarni idrok etish faolligi yetarli emasligini ko'rsatadi. Idrok etishning nafaolligi, shuningdek, aqli zaif bolalarning tengdoshlari, har qanday narsalarni qidirish va topa olmasliklari, atrofdagi dunyoning biron bir qismini tanlab tekshira olmasliklari, ular idrok etayotgan narsaning hozirgi paytda keraksiz bo'lgan yorqin va jozibali tomonlarini chalg'itishi bilan ham dalolat beradi. Aqli zaif bolalarning vizual idrokining o'ziga xosligi syujetli rasmlarni o'rganishda aniq namoyon bo'ladi, ularni tushunish to'liq emas, yuzaki va ba'zi hollarda etarli emas.

Aqli zaif bolalarning syujetli rasmni tushunishi ko'p jihatdan uning mazmuni va tarkibiga bog'liq. Aniqlanishicha, idrok ob'ektlarning ko'pligi, markaziy ob'ektning yo'qligi, bolalarga yetarlicha tanish bo'lmagan ob'ektlar va belgilarning mavjudligi, umuman vaziyatning yangiligi va boshqalar bilan murakkablashishi mumkin. Bolaning bilimi, undan foydalanish qobiliyati va unga qarashga e'tibor qaratish qobiliyati ham muhim ahamiyatga ega. Bolalar nutqining rivojlanishi vazifani to'g'ri tushunishni, bayonotlarning to'g'riligi va har tomonlamaligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Aqli zaif bolalarning taktil idrokiga oid ba'zi eksperimental ma'lumotlar mavjud. Aqliy nuqsonlari bo'lgan bolalarning taktil faoliyatida passivlik va e'tiborning etishmasligi, qo'llarining asinxronligi va muvofiqlashtirilmagan harakatlari, impulsivlik, shoshqaloqlik, barcha faoliyatning etarli darajada konsentratsiyasi va shunga mos ravishda ob'ektni tanib olishda ko'plab xatolar aniqlandi. Bolalar ob'ektlarning uch o'lchovli tasvirlarini yassi tasvirlarga qaraganda ko'proq muvaffaqiyat bilan tan olishlari aniqlandi. Aqli zaif bolalar odatda bir yoki ikkita o'ziga xos bo'lmagan xususiyatga asoslangan ob'ektning birinchi tan olinishi bilan qanoatlanadi va o'z qarorining to'g'riligini tekshirish uchun qo'shimcha urinishlar qilmaydi.

Aqli zaif bolaning rivojlanishida idrokning boshqa turlari, shu jumladan kinestetik (masalan, o'z tanasining fazodagi holatini idrok etish, ichki hislar) ham bir xil darajada muhim rol o'ynaydi. Harakatlarning to'g'riligini ta'minlash uchun u yoki bu mushak harakati bilan yengish kerak bo'lgan atrofdagi narsalarning qarshiligini tahlil qilish kerak. Ichki sezgilarning noto'g'riligi tufayli aqli zaif bola tomonidan bajarilgan harakatlar zaif muvofiqlashtirish bilan tavsiflanadi.

Ruhiyatning rivojlanishida nutqning rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan eshitish sezgilari katta rol o'ynaydi. Eshitish analizatori sohasida differensiyalangan shartli aloqalar sekin shakllansa, bu nutq shakllanishining kechikishiga olib keladi. Bu, o'z navbatida, aqliy zaiflikni keltirib chiqaradi. Nerv tizimi nuqsonli barcha bolalarda nutq tovushlarini farqlash qobiliyati qiyinchilik va kechikish bilan yuzaga kelishini shubhasiz deb hisoblash mumkin. Miyasi shikastlangan bolalar orasida eshitish analizatori ayniqsa jiddiy shikastlanganlar ham bor. Bunday bolalar ba'zi jihatlarida aqliy zaif bo'lib ko'rinishi mumkin. Bunday hollarda tegishli usullardan foydalangan holda eshitish sezgilarining holatini tekshirish kerak. Bunday tadqiqot chinakam aqliy zaiflikni eshitish idrokidagi nuqsondan kelib chiqqan ikkilamchi aqliy zaiflikdan ajratish imkonini beradi.

Eshitish idrokining holati nafaqat nutqning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Kundalik hayotda va ishda odam doimiy ravishda va e'tiborga olinmagan holda eshitish idrokining ma'lumotlaridan foydalanadi. Shunday qilib, masalan, ovoz bilan u o'zi tashlab yuborgan narsani topadi, boshqa odamlar yoki hayvonlarning xatti-harakatlarini bilib oladi, mashinaning xizmat ko'rsatish qobiliyatini aniqlaydi va hokazo. Agar bu butun murakkab tovushlar dunyosi aqliy zaif bolalar uchun mavjud bo'lmasa, ularning atrof muhitga moslashishining yomon yo'naltirilganligi ajablanarli emas.

Tuyg'ular va hislar bolaning atrofidagi dunyoni tushunishida muhim rol o'ynaydi. Ular uning atrofidagi narsalarni bilish, tafakkurni shakllantirish uchun aniq asos yaratadi va amaliy faoliyat uchun zarur shartlardir. Aqli zaif bolalarda, normal rivojlanayotgan bolalarga qaraganda, ko'pincha turli xil modalliklarni his qilishda va shunga mos ravishda ob'ektlar va vaziyatlarni idrok etishda buzilishlar mavjud. Aqli zaif bolalarga xos bo'lgan sekin, cheklangan qabul qilish ularning aqliy rivojlanishining butun keyingi jarayoniga katta ta'sir ko'rsatadi. Aqli zaif bolalarni idrok etish va sezish xususiyatlari sovet psixologlari (I.M.Solovyov, K.I. Veresotskaya, M.M.Nudelman, E.M.Kudryavtseva) tomonidan juda batafsil o'rganilgan. Aqliy nuqsonlari bo'lgan bolalarning vizual idroki eng keng qamrovli o'rganilgan. Bolalarning atrofdagi makonni idrok etishining o'ziga xosligi aniqlandi. Eksperimental ravishda vizual idrok etishning sezilarli sekinlashishi va uning toraygan hajmi aniqlandi. Vizual idrokning torligi aqliy zaif bolaning atrofidagi dunyo bilan tanishish qobiliyatini pasaytiradi.

Aqli zaif bola o'zi yuradigan mahalla yoki ko'chaga qarasa, odatdagidek rivojlanayotgan tengdoshiga qaraganda kamroq narsalarni sezadi va kamroq narsalarni ko'radi. Idrokning torligi aqli zaif bolaga g'ayrioddiy vaziyatda yangi hududda harakat qilishiga to'sqinlik qiladi. Oddiy bola, sodir bo'layotgan hamma narsani kuzatib, asosiy narsani darhol aniqlab, vaziyatga yo'naltirilgan bo'lsa, aqli zaif bola uzoq vaqt davomida sodir bo'layotgan narsaning ma'nosini tushuna olmaydi va ko'pincha o'zini yo'nalishini yo'qotadi. Aqli zaif bolalar Solovyovning ta'kidlashicha, voqelikni

ko'rishda ob'ektlar o'rtasidagi bog'liqlik va munosabatlarni yomon farqlashadi. E.A. Evlaxova tadqiqoti, aqli zaif bolalar suratlarda tasvirlangan odamlarning yuz ifodalarini ajrata olmasligini ko'rsatdi. Umuman olganda, rasm va landshaftlar mavzusini tushunish ("rasmlarni o'qish") aqli zaif bolalar uchun sezilarli qiyinchilik tug'diradi: ular istiqbolni tushunmaydilar, yorug'lik va soyani ajratmaydilar va hokazo.

Bu aqli zaif bolalarning his-tuyg'ulari va kechinmalari o'ziga xosligi - ularning aniq farqlanishini ko'rsatadi. Shuningdek, ko'rish keskinligining pasayishi kuzatiladi, bu ob'ektning tasvirini o'ziga xoslikdan mahrum qiladi. Aqli zaif bolalar ob'ektlar va hodisalarni o'ziga xos tarzda tan olishlari bilan ajralib turadi. Ular bir oz o'xshash narsalarni aniqlashga moyildirlar. Shunday qilib, masalan, E.M. Kudryavtseva, korreksion maktabining 1-sinf o'quvchilari olmaxonni mushuk va kompasni soat deb xato qilishadi. J.I. Shiff tomonidan o'tkazilgan eksperimental tadqiqot shuni ko'rsatdiki, oddiy bolalar bir guruhga faqat o'xshash ranglarni birlashtirgan sharoitlarda, aqli zaif bolalar bir xil guruhga bir nechta o'xshash soyalarni birlashtiradilar.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, aqliy rivojlanishi sustlashgan bolalarda sezgi va idrok jarayonlari o'ziga xos psixologik xususiyatlarga ega bo'lib, ular sekin va noaniq rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Bu holat ta'lim jarayonida alohida yondashuvni talab etadi. Ko'rgazmali vositalar, individual yondashuv va psixologik qo'llab-quvvatlash orqali ushbu bolalarning bilish jarayonlarini rivojlantirish va ta'lim samaradorligini oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nishonova Z.T. Pedagogik psixologiya. – Toshkent, 2020.
2. Vygotsky L.S. Mind in Society. – Harvard University Press, 1978.
3. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – Routledge, 1950.
4. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
5. UNESCO. Inclusive Education Guidelines. – Paris, 2021.
6. UNICEF. Children with Special Educational Needs. – New York, 2022.
7. Ziyo.net